

Kjetil Sørensen

Lærermotstand i Norge under andre verdenskrig

Bacheloroppgave i HIST2045 - Fordypningsoppgave i historie

Veileder: Kristian Steinnes

Mai 2021

Kjetil Sørensen

Lærermotstand i Norge under andre verdenskrig

Bacheloroppgave i HIST2045 - Fordypningsoppgave i historie
Veileder: Kristian Steinnes
Mai 2021

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for moderne samfunnshistorie

Kunnskap for en bedre verden

Lærermotstand i Norge under andre verdenskrig

HIST2045 – Fordypningsoppgave i historie

Kjetil Sørensen

Veileder: Kristian Steinnes

Vår 2021

Sammendrag

Denne oppgaven tar for seg motstanden norske lærere utførte mot den nye skolepolitikken som Nasjonal Samling la ut for dem etter partiet fikk politisk makt 25. september 1940 som følge av den tyske okkupasjonen under andre verdenskrig. Det blir trukket frem måten de gjorde motstand, hvilke nyordninger de ble pålagt, handlingene til enkelte maktpersoner og straffen mange lærere fikk for det de gjorde. Hovedfokuset ligger på kampen mot NS-organisasjonen Norges Lærersamband, den forsøkte implementeringen av tvungen ungdomstjeneste gjennom Nasjonal Samlings Ungdomsfylking og de lærerne som ble arrestert og sendt til Kirkenes for å utføre straffearbeid. Oppgaven tar kun for seg lærernes motstand og sammenligner den ikke med motstand blant andre grupper. Avslutningsvis blir betydningen av lærermotstanden vurdert, og hvilken påvirkning den hadde.

Abstract

This tekst takes a look at the resistance norwegian teachers conducted against new school policies that were put upon them by the norwegian collaboration government, Nasjonal Samling, that came into power the 25th of september 1940 under the german occupation of Norway during world war two. How they resisted, the policies they objected to, the actions of relevant people of power and the punishment many of them recieved for the resistance they performed. The main focus lies on the struggle against the NS-controlled organisation Norges Lærersamband, the attempted implementation of forced youth service through Nasjonal Samlings Ungdomsfylking and the teachers that were arrested and sent to do forced labour in Kirkenes. The tekst only looks at the teacher opposition and does not compare it to resistance in other parts of the population. To conclude the significance of the teacher resistance is discussed and what kind of sort of impact it had.

Innhold

1.0	– Introduksjon.....	5
1.1	- Tema	5
1.2	– Avgrensing og forskningsspørsmål	5
1.3	– Metode og litteratur	5
2.0	– Okkupasjon og Lærermotstand.....	6
2.1	– Okkupasjonen og nasjonal samling.....	6
2.2	– Lærerforeningene	10
2.3	- Motstand mot Nasjonal Samling Ungdomsfylking.....	11
2.4	– Massearrestasjoner og avstraffelse av lærere	16
2.5	– Behandling av arresterte lærerne	20
2.6	– Hvilken betydning hadde motstanden?	24
3.0	– Oppsummering og konklusjon	26
	Kildeliste	28

1.0 – Introduksjon

1.1 - Tema

Under den tyske okkupasjonen av Norge i andre verdenskrig ble norske lærere pålagt nye ordninger som hadde til hensikt å «nazifisere» norsk ungdom. Sentralt i dette sto opprettelsen av den overordnede, NS-kontrollerte, lærerorganisasjonen Norges Lærersamband og ungdomstjenesten i Nasjonal Samlings Ungdomsfylking. De aller fleste motsatte seg denne ideologiske indoktrineringen, noe som fikk store følger dem. Boken «Frå lærarstriden» skrevet av Olav Hoprekstad ble utgitt kort tid etter krigens slutt. Boken tar for seg hans fortelling om hvordan lærenes motstandskamp foregikk og hva som skjedde med dem som ble straffet. Hoprekstad var i starten av krigen varaformann i Norges Lærarlag og var selv en av de som fikk føle konsekvensene av å stå opp mot okkupasjonsmakten. Denne boken, sammen med nyere litteratur om samme tema og mere generell okkupasjonshistorie blir benyttet i utformingen av denne oppgaven.

1.2 – Avgrensing og forskningsspørsmål

Oppgaven er en studie av hvordan norske lærere, både passivt og aktivt, motarbeidet nyordninger de ble pålagt av okkupasjonsstyret og hvordan de ble straffet for deres handlinger. En kort gjennomgang av hvordan maktstrukturen blant styresmaktene i starten av krigen er inkludert for å skape overblikk. Grunnet oppgavens omfang tar den ikke for seg kirkens motstandskamp, selv om den på mange måter kan sammenliknes med lærerstriden. Av samme grunn blir diskusjonen om lærerbøkene NS ville bytte ut inkludert.

Forskningsspørsmålene er:

1. Hvilken betydning hadde lærerens motstandskamp under okkupasjonstiden?
2. På hvilken måte påvirket det nasjonal samling sitt forsøk på å «nazifisere» landet?

Disse spørsmålene diskuteres og besvares i konklusjonen.

1.3 – Metode og litteratur

For å besvare forskningsspørsmålene blir tekstanalyse tatt i bruk som metodeform.

Tekstbaserte kilder er sentrale blant forskningen til de fleste historikere. Hver tekst er en del av en større helhet som legger grunnlaget for historikernes lesning. Kildegransking og kritikk er viktige deler av historisk forskning. Å sette spørsmålstegn ved opphav, forfatterintensjoner og om kilden passer inn i en større etablert sammenheng er nødvendig for verdifull historisk forskning.

Boken til Hoprekstad er oppgavens primærkilde ettersom han skriver om erfaringer hans selv var med på. Teksten må bli sett på i lys av hans nærhet til det han skriver om, hans egne følelser og tanker om temaene er godt representert i verket. Nødvendigvis må det derfor vurderes om hvor objektive hans formidlinger er. Sekundærlitteraturen består av nyere litteratur generelt om krigen og bøker som spesifikt omhandler lærernes kamp. Grimnes 2018, et nyansert oversiktsverk som dekker hele okkupasjonstiden. Aartun & Aartun 2003 er en grundig og kildelagt gjennomgang av hele lærerstriden. Boken er ikke redd for å skryte av og vise stolthet ovenfor lærerne. Karcher 2018 er en fokuserer har mye tygde ideologien, demokratiet versus nazismen, og hvordan lærerstriden var en del av dette.

2.0 – Okkupasjon og Lærermotstand

2.1 – Okkupasjonen og nasjonal samling

Da Tyskland 9. april 1940 angrep Norge gikk ikke alt etter planen. Regjeringen unnslopp nordover og nektet å overgi landet til den invaderende makten. Samme kvelden lanserte Vidkun Quisling, lederen for partiet nasjonal samling, NS, et statskupp hvor han utnevnte seg selv til statsminister. Over radio fortalte han nyheten til det norske folk og at all motstand mot den tyske okkupasjonen var nytteløs. Det er omdiskutert om den sittende Nygaardsvold-regjeringen ville vurdert en overgivelse av landet hvis Quisling ikke hadde gjort som han gjorde. Kuppet kom som en overraskelse på den tyske ledelsen i Oslo, som ikke hadde hørt noe om denne nye regjeringen. Over en telefonsamtale samme kvelden ble det klart at Hitler stilte seg bak kuppet siden han ikke ønsket å forhandle videre med regjeringen som hadde avslått hans tidligere fredstilbud. Med dette endret den tyske invasjonen av Norge karakter. Den hadde nå også fått et ideologisk og politisk tilsagn.¹

Quisling ønsket en omforming av det politiske systemet. Dette kom frem da han la ut et partiprogram for sin nye regjering 12. april. Partipolitikken skulle vekke og Stortinget erstattes av et Riksting bygd på nærings- og kulturorganisasjoner. Norge skulle knyttes til Tyskland gjennom et nasjonalsosialistisk felleskap som Quisling innesto for.² Nå enstemmig, ville ikke den flyktende regjeringen gå med på en fredsavtale. Det handlet ikke lengre kun om å forsvare norsk territorier, men også om å beskytte det norske demokratiet.

Hitler ønsket at Norge skulle på mest mulig måte styre seg selv. Landet skulle så godt det lot seg gjøre gå som normalt så lenge det var forenlig med tyske militære interesser. Det fantes

¹ Grimnes 2018: 32-36

² Grimnes 2018: 36

ikke noen back-up-plan for hva som ville skje hvis norske myndigheter avsto fred og forlot landet, og det oppstod et politisk vakuum. Hva det skulle fylles med ble omstridt i lang tid, frem til 25. september. Quislings statskupp var de første til å legge frem et alternativ. Næringstinget og Kulturtinget skulle etableres og til samme danne Rikstinget, som skulle erstatte Stortinget. Men Quisling sin maktovertagelse gikk langt viste seg å være problematisk. Svært få næringslivsrepresentanter møtte opp for samtale i stortingsbygningen og politimesteren i Oslo samarbeidet heller med det tyske militæret. Curt Bräuer, tidligere tysk diplomat til Norge, ble utdelt tittelen «Befullmektiget for det tyske riket» og fikk den vanskelige oppgaven om å få kong Haakon til å utnevne Quisling til statsminister. Kort tid etter fikk Hitler meldinger om at Quisling provoserte nordmenn og svært få var villige til å samarbeide med han og at dette skapte problemer for tysk krigføring i Norge. Dette gjorde at gjorde at den tyske føreren mistet tiltro til ham.³ Bräuer fikk dermed en mulighet til å skape orden i det okkuperte Norge uten å Quisling med i bildet.

Kravet og nødvendigheten om å få et fungerende styringsorgan i landet økte kjapt. 15. april ble det opprettet en ny institusjon av den norske høyesterett i samarbeid med Bräuer, administrasjonsrådet, som fikk ansvar for forvaltning i det okkuperte Norge. For å understreke at rådet var upolitisk og ikke en motregjering til den som var på flukt, var det kun embetsmenn og fagfolk som ble oppnevnt til rådet. Hitler derimot, ønsket nettopp en motregjering. For å gi inntrykk av administrasjonsrådet var dette, kalte Bräuer det «regjeringsutvalg» på tysk. En form for samarbeid med tyskerne var nødvendig for å verne norske borgerrettigheter, og folk flest var ikke villige til å høre på Quisling eller NS.⁴

Bräuers uærlighet ovenfor Hitler kom fort frem. 18. april ble Josef Terboven valg til å være hans etterfølger, og ble utnevnt til Reichkommissar for Norge. Hans stilling skulle ha større fullmakt enn den tidligere hadde. Ordrene skulle komme direkte fra føreren og ingen departement, general eller statsråd skulle stå ham imot. Slik forble det resten av krigen. Til tross for dette skulle førerordningen sørge for en balanse mellom de konkurrerende tyske institusjonene som befant seg i Norge, Reichkommissaren, Wehrmacht (det tyske militæresenet) og SS (det tyske hemmelige politiet). Terboven kunne ikke styre over det tyske militæret, det var det General Falkenhorst som gjorde. Han kunne benytte seg av SS sine politistyrker, men han var ikke overordnet dem. Samt skulle Reichkommissaren benytte seg av administrasjonsrådet og norske myndigheter for å gjennomføre sine styringer så godt

³ Grimnes 2018: 58-60

⁴ Grimnes 2018: 62-63

det kunne gjøres. Hitlers gav ordre om å gjennomføre hans visjon om et nasjonalsosialistisk, storgermansk fremtidsrike i Norge. Hva slags okkupasjonsstyre dette krevde overlot han til Terboven.⁵

Når som den pågående striden i Nord-Norge blusset ned og regjeringen og kongen flyktet til Storbritannia satte Terboven planenes sine til verks. Han ønsket å erstatte Administrasjonsrådet med en ny regjering som erstattet den som hadde flyktet og som skulle være hans verktøy for en gradvis nazifisering av Norge. Den fikk navnet Riksrådet. Terboven truet med at hvis ikke nordmennene godkjente dette ville alle departementer få nye tyske sjefer og en sterk innstramning av direkte tysk kontroll over det okkuperte Norge. Planen var at Riksrådet skulle bemannes at statsråder med allmenn norsk tillit, men at de skulle gradvis byttes ut med nasjonalsosialister og tyskervennlige representanter. Dette skulle fungere som en form for langsom revolusjon som over tid ville nazifisere landet. Fire nye departementer skulle opprettes etter tysk modell. Terboven ønsket å bygge videre på nasjonal samling og andre partier på høyrefløyen, få dem inn i Riksrådet, men uten Quisling som han hadde et dårlig inntrykk av. Høyesterett var ikke villige til å godta dette forslaget, ettersom det brøt med norsk lov, og kunne derfor ikke spille den samme rollen de hadde gjort i opprettelsen av Administrasjonsrådet. Stortingets presidentskap tok motvillig på seg ansvaret for å være Terbovens motpart. De visste at noen måtte gjøre det. Norge var besatt av tyske tropper, overveldende tyske seiere i Vest-Europa mot Belgia, Nederland og Frankrike, samt at Italia ble med i krigen, fikk Tyskland til å virke uovervinnelig. Dette gjorde stort inntrykk og veide inn på presidentskapets villighet til å samarbeide. De gav etter på alle unntatt ett av kravene Terboven stilte, at kongehuset skulle avsettes. De ble derimot enige om at kongen ikke kunne fungere ettersom han ikke befant seg på norsk jord og at kongehusets fremtids skulle bestemmes ved fredsoppgjøret. Presidentskapet gikk med på å prøve å få kongen til å gå av frivillig, ettersom dette ville se bedre ut enn om han ble avsatt., noe hans nektet i en radiotale fra London 3. juli. Forhandlinger om hvordan Riksrådet endte med at seks eller sju av de totalt 16 statsrådspostene skulle fylles med NS-medlemmer og tyskvennlige personer. Alt var dermed på plass for å legge frem Terbovens plattform for gradvis nazifisering av Norge for den tyske føreren.⁶

Quisling derimot var ikke fornøyd med å bli tilsidesatt. Hans støttespillere i det tyske nazipartiet klarte å overtale Hitler til å stille krav til at Quisling skulle få en rolle i Riksrådet,

⁵ Grimnes 2018: 66-69

⁶ Grimnes 2018: 69-72

noe Terboven visste ville provosere nordmennene. I tillegg måtte Nasjonal Samling få flere statsråder, samt at de skulle legges til rette for en fullstendig maktovertagelse etter en overgangsperiode, med frist på 1.mars 1941. Nye forhandlinger med stortingets presidentskap ble satt i gang. Kongen skulle suspenderes, men ikke avsettes og Riksrådet skulle inkludere fire NS-medlemmer og fire sympatisører. Forhandlingene brøt sammen da Terboven krevde at nok en posisjon ble fylt av Nasjonal Samling og at presidentskapet skulle miste retten til å utvelge nye medlemmer. Med dette kunne ikke Riksrådet bli en institusjon som vernet norske interesser.⁷

Med dette bruddet var ikke Riksrådet lengre en mulighet og okkupasjonsstyret en drastisk vending. 25. september 1940 kunngjorde Terboven hans politiske revolusjon. Det norske demokratiet ble forkastet. Hans erklærte Nygaardsvold og kongehuset som avsatt og alt samarbeid med dem ble forbudt. Administrasjonsrådets arbeid ble erklært som avsluttet. Alle politiske partier bortsett fra Nasjonal Samling ble forbudt og alle nye politiske sammenslutninger ble ulovlig. I en tale samme dag snakket han om hans forakt for det parlamentariske demokratiet og æresløse politikere som nektet å samarbeide til fordel for deres eget land. 13 statsråder ble oppnevnt, mesteparten fra NS, som fikk sin myndighet direkte fra Terboven selv. Kun tre økonomiske departementer ble bemannet av folk som ikke var fra partiet, men av fagfolk uten politisk medhold, for å sikre kompetent ledelse. Denne ordningen ble stående resten av krigen.⁸

Den store vinneren av Terbovens politiske revolusjon var Quisling, en mann Terboven opprinnelig ikke ønsket å samarbeide med. Som leder av Nasjonal Samling, et parti som før 9.april var nærmest ubetydelig i det politiske livet i Norge, hadde han nå fått kontroll over de fleste statsrådenespostene og med det et sterkt grep om den norske statsmakten. Med dette fikk han muligheten til å gjennomføre sin nasjonalsosialistiske revolusjon. Hvis dette ble vellykket var det muligheter for en komplett overtagelse av landet fra Quisling sin side, hvor han ikke lengre var lå under Terboven. Nasjonal Samling som styringsparti hadde derimot mye som var imot dem. De fikk sin makt utelukkende fra den okkuperende makten, ingen norske representative organ hadde gitt dem deres støtte. Motstand i den norske befolkningen var stor og de fleste så allerede på dem som landsforrædere.⁹

⁷ Grimnes 2018: 73-74

⁸ Grimnes 2018: 75-76

⁹ Grimnes 2018: 76-77

2.2 – Lærerforeningene

16. desember 1940 sender statsråd Albert Viljam Hagelin ut et rundskriv til den norske befolkningen.

«Nasjonal samling er det statsbærende parti i Norge. Andre partier eksisterer ikke. Av den grunn må alle i det offentliges tjeneste arbeide aktivt for Nasjonal Samlings fremgang. Alle som stod i tenesta hjå stat eller kommune gis herved pålegg om positivt og på alle måter støtte Nasjonal Samling og alle dens organisasjonsmessige avdelinger av hovedlag, kvinnelag, ungdomsfylking og hird og derved med all makt medvirke til at bevegelsens formål blir fremmet rask og effektivt. Alle offentlige tenestemenn er ansvarlig for at foranstående pålegg blir gjennomført. Den ringeste form for svikt blir betraktet som statsfiendtlig handling. Drastiske straffer vil heretter ramme enhver fiende av staten.»¹⁰

15. januar 1941 kunngjorde departementet en ny kunngjøring om hvordan ansettelse av offentlige tjenestemenn i både stat og kommune skulle foregå. Fra nå måtte de ha godkjenning av fra Nasjonal Samlings personalkontor, N.S.P.O.T. Viktigere stillinger skulle gå gjennom innenriksdepartementet eller Reichskommissaren selv. Søkere måtte gi fra seg tidligere medlemskap i politiske foreninger. Dette gjaldt alle ansettelser, utnevnelser, konstitusjoner, beskikkelser, forfremmelser, opprykninger, innbeordninger og overflytninger. Det gjaldt også for lærere i alle skole og undervisningsgrener.¹¹

Som svar på dette sende 3. april 1941 formennene for 22 norske landssamskipnader et protestskriv til den tyske Reichskommissaren. Blant dem var lederne for *Høgere skolers landslærerinnforbund*, *Norsk Lektorlag*, *Norges Lærerlag* og *Norges Lærerinnforbund*. Her la de frem deres sak. Politisk tilhørighet og virksomhet hadde aldri vært en del av offentlig tjeneste og at det ikke hadde noe med å gjøre sin offentlige plikt. En slik ordning ville trampe på den individuelle friheten og at faglige kvalifikasjoner var det viktigste under ansettelse. At det ville få katastrofale følger for landet hvis ledige stillinger ikke lengre ble besatt av kvalifisert personell, men av dem som er medlemmer av Nasjonal Samling.¹²

Det er klart at en viktig del av dette var nettopp det å få nordmenn til å melde seg inn i NS. Det kom aldri noe svar på protestskrivet. 15. mai 1941 ble det sendt et nytt protestskriv, nå med 43 landskipnader. Heller ikke nå kom det noe svar. Derimot kom det en innkallelse til

¹⁰ Hoprekstad 1946: 16

¹¹ Hoprekstad 1946: 16

¹² Hoprekstad 1946: 17-19

alle som hadde skrevet under at de skulle møte i Stortingssalen den 18. juni. Dagen før de skulle møte laget Hagelin, i samarbeid okkupasjonsmakten, et nytt dokument; «*en forordning om foreninger*», som skulle benyttes i møtet dagen etter. Den første som talte i møtet, var Terboven selv. Seks navn ble ropt opp og de presiserte steg frem. Hans sa noen ord spesielt til dem, og at de stille og rolig skulle ta seg tid til å tenke seg om på hva de hadde vært med på. Deretter ble de eskortert ut av salen av tyske politistyrker. Videre tar statsråd Hagelin ordet. Med han har han alle som skal ta over styringen landssamskipnadene, som skulle få tilnavnet «kommissariske formenn». Så skulle de gamle formennene, valgt av skipnadene selv, tre frem sammen NS politivakter og hilse på dem som tok over deres stilling og på denne måten godkjenne skiftet og tre av som ledere for deres respektive foreninger. Orvar Sæther tok over som leder i Norges Lærerlag og forbød den tidligere lederen Erik Eide å ha noen kontakt med alle som var med i laget, mere enn 8000 lærere rundt omkring i landet.¹³

Som varaformann i Norges Lærerlag kjapt greie på hva som hadde foregått i Stortingshallen og at lagets sekretær og redaktøren for *Norske Skuleblad* hadde trådd av som følge av maktovertagelsen. Tillitsvalgte i både lektorlaget, lærerlaget og lærerinneforbundet holdt hastemøter og forklarte hva som hadde skjedd og anbefalte sterk alle deres medlemmer å melde seg ut av deres foreninger. Uten medlemmer ville ikke de kommissariske formennene ha noen å styre over. Kort tid etter strømte utmeldelsene inn til Sæther sitt kontor. Dette var han svært misfornøyd med og i et nytt rundskriv til de gjenværende medlemmene truet hans dem med videre utmeldelser anses som en statsfiendtlig handling. Men utmeldelsene fortsatte å rulle inn og dermed var Noregs Lærerlag, i likhet med de andre lærerorganisasjonene, essensielt oppløst. Med dette skjønte Nasjonal Samling at de ikke ville nå frem til landets lærere gjennom å kontrollere foreningene på denne måten. Men for å vinne over landet var det nødvendig å få ungdommen på sin side. Lærerlaga hadde satt kjepper i hjulene for NS sine planer, men kampen var ikke over.¹⁴

2.3 - Motstand mot Nasjonal Samling Ungdomsfylking

Den 3. februar 1942 skrev Quisling under på en ny ordning. Nasjonal Samlings Ungdomsfylking, NSUF, modellert etter den Nazi-tysklands «Hitlerjugend», skulle gjelde all norsk ungdom mellom ti og 18 år. Her ville de få opplæring og indoktrineres i NS ideologien. Alle foreldre med barn i den relevante aldersgruppen hadde et ansvar, eller bli straffet, for at de ble med i denne nye ordningen. To dager senere ble Orvar Sæther satt i en ny posisjon som

¹³ Hoprekstad 1946: 19-21

¹⁴ Hoprekstad 1946: 23-26

landsleder av «Norges Lærersamband». Opprettet for å erstatte alle de tidligere lærerorganisasjonene som hadde sviktet. Medlemskap var obligatorisk for alle lærere utenom universiteter og høyskoler. Adlød ikke lærerne hadde Sæther personlig makt til å dømme dem til «ordenstraff» uten å gå gjennom domstolene. Dette var NS sin nye plan for å nå frem til ungdommen, nazifisere skole og kontrollere lærerne.¹⁵ NSUF skulle overta den politiske oppdragelsen av ungdommen, og lærerne skulle være forpliktet til å medvirke til gjennomføring av loven.¹⁶

Hoprekstad fikk permisjon til å dra fra Bergen, hvor han jobbet som overlærer, til å reise til Oslo for å diskutere med andre lærere der der hva som skulle gjøres med det nye tvangspåbudet. En samlet motaksjon måtte iverksettes før NS sine planer ble satt i gang. 14. februar 1942 sende Hoprekstad etter et møte sammen med en gruppe andre lærere, ut et skriv til lærere, lektorer og rektorer på Østlandet hvor de oppfordret dem til selv å skrive. Protestbrevene skulle låte som følger.

«I anledning meddelelsen om Noregs Lærarsamband og de forpliktelser som et medlemskap der medfører, rår en alle lærere til å sende inn en erklæring av følgende innhold:

Til Norges Lærersamband

Kristian Augustsgt. 19, Oslo

Jeg finner ikke å kunne medvirke til en oppdragelse av Norges ungdom etter de linjer som er satt opp for N.S.U.F.'s ungdomstjeneste, da dette strider mot min samvittighet. Da et medlemskap i Norges Lærersamband etter landslederens uttalelse bl. a. pålegger meg forpliktelser til å medvirke til en slik oppdragelse, og det dessuten stiller andre krav som strider mot mine tilsetningsvilkår, finner jeg å burde meddele at jeg ikke kan betrakte meg som medlem av Norges Lærersamband.»¹⁷

Lærerne fikk beskjed om å sende inne sine brev i posten 20. februar slik at de kom frem noenlunde samtidig. De neste par dagene kom det inn tusenvis av protestskriv til Norges Lærersamband og kort tid etter kom det også inn fra andre deler av landet.¹⁸ Dette ville markere starten av det som blir omtalt som «lærerstriden». Motstandsaksjonen var svært utbredt, nesten allmenn. På mindre steder var det vanlig at alle lærere var med og på større

¹⁵ Hoprekstad 1946: 27-29

¹⁶ Aartun & Aartun 2003: 92-93

¹⁷ Hoprekstad 1946: 33

¹⁸ Hoprekstad 1946: 33-34

steder var det få. De som var utenom, var gjerne dem som ville verne sin økonomiske fremtid og de som gav sin støtte til den ideologiske endringen.¹⁹

Et nytt rundskriv ble sendt ut, denne gangen fra Kirke- og Undervisningsdepartementet, KUD. Lærere som meldte seg ut av Norges Lærersamband ville samtidig betraktes som en avskjedsansøkning. Lærere som allerede har medelt deres utmeldelse måtte på nytt skrive til Lærersambandet hvis de ønsket å beholde jobben. Utmeldte vil få sin avskjed uten lønn og uten pensjon og må være forberedt på å bli innkalt til samfunnsnyttig arbeid i Nord-Norge eller andre steder. Dette var forferdet mange lærere. Ikke bare ville de miste sitt levebrød, men selveste sjefen for Kirkedepartementet, som skulle representere kristendommen, gudelighet, godhet og rettferd truet med tvangsarbeid uten dom og forsvar. Fortsatt var det få som gav etter og fortsatte å trosse ordningen som ble pålagt dem.²⁰

Uten medvirkning fra et organisert hold begynte det å gå et rykte om allmenn skolestreik. Slik uro ville tyskerne tolerere. Om ryktet faktisk var sant er usikkert, men uansett var dette ikke dette noe NS kom til å risikere. Prominente folk iblant lærere som hadde vist sin misnøye mot nazifiseringen av skolen, de fleste fra de gamle lærerforeningene, ble arrestert og holdt for avhør av NS-politimenn. Overlærer Hoprekstad var én av disse. Ettersom ingen de arresterte visste noen om en plan om streik, ble de kort tid etter slutt fri igjen. I et nytt forsøk på å få lærere til å være medlemmer av Norges Lærersamband hindret departementet lønnsutbetalinger for alle som ikke var medlemmer denne februar måned. Av totalt 966 ansatte lærere på skoler i Oslo var det kun 37 som mottok lønn.²¹

I et nytt påfunn fra Kirke- og Utdanningsdepartementet erklærte de at grunnet den harde vinteren skulle det være «brenselsferie» i hele mars måned og at alle landets skoler skulle holde stengt. Departementet og Sæther ville kjøpe seg tid til å få orden på situasjonen, beslutte en nøyere plan om hvordan nazifiseringen av skolen skulle foregå og samtidig stenge lærerne ute fra skolearbeid. Men lærerne fikk også tid. Tid til å organisere sin motstand og snakke med folk, spesielt foreldre, om hva NS ønsket å tvinge deres barn til å være med på. Da dette gikk opp for dem var det flere steder at foreldre på kretsmøter gjorde vedtak om at deres lærere var nødt til å melde seg ut av Norges Lærersamband.²²

¹⁹ Hoprekstad 1946: 36

²⁰ Hoprekstad 1946: 40-41

²¹ Hoprekstad 1946: 42-45

²² Hoprekstad 1946: 46-47

Fast bestemt på å igangsette sine planer om å tvungen tjeneste for all ungdom i Nasjonal Samlings Ungdomsfylking sendte Kirke- og Utdanningsdepartementet ut beskjed til landets skoledirektører. De skulle sende inn lister over alle deres elever i relevant alder slik at de kunne registreres hos NSUF. Men lærerne nektet å fylle ut listene og dessuten hadde de brennelsferie.²³

Alle forsøk på å få lærerne til å melde seg tilbake inn i Norges Lærersamband hadde mislykkes og brennelsferien var en fiasko. Lærerne var mere samlet enn noen gang og det norske folk flokket seg rundt dem. Etersom NS sin plan for norsk ungdom og lærerstriden ble mere kjent blant befolkningen fikk de stor støtte, både i deres kamp og økonomisk hvis de mistet lærerjobben. Mange lærere begynte med ulønnet undervisning i privathjem eller å gi elever lekser de skulle utføre hjemme. Sæther gav klar beskjed om at dette var ulovlig.²⁴ Lektorsøstre Helga og Aasta Stene var sentrale i lærerstriden. De hadde etablerte nettverk av illegale smågrupper rundt omkring i landet. Etter at NS sin ungdomstjenesteprogram ble kjent brukte søstrene disse nettverkene for å reise en foreldrestorm i opposisjon. Foreldre landet rundt fikk ble oppfordret til å skrive protestbrev med ordlyden; «Jeg ønsker ikke at mitt barn skal delta i NSUF's ungdomstjeneste, da de retningslinjer som er trukket opp for dette arbeid strider mot min samvittighet». Fredag 6. mars 1942 skulle brevene sendes, og over helga strømmet det så mange brev inn til departementet at måtte fraktes med lastebil fra postkontoret. Mellom 200 000 og 300 000 ble mottatt. Foreldre aksjon hadde vært vellykket, med så mange som protesterte var det umulig for styresmaktene å gå til massearrestasjoner. Da det 26. mars kom ny lov om gjennomføring av den nasjonale ungdomstjenesten med trusler om fengselsstraff lot ikke foreldrene rykke. Oppstarten ble videre problematisk av at NS fortsatt manglet elevlister for å sende ut innkallelser til ungdomstjenesten de aller fleste steder i landet. Det manglet også lærere over hele landet som var villige til å gjennomføre den. Der det ble utført var det svært ungdommer som møtte opp. I Ås var det kun tre som dukket opp av de 120 som var innkalt og tjenesten ble utsatt. I Tønsberg var det liknende og en av foreldrene som holdt barnet sitt hjemme ble arrestert og dømt til tre måneders fengsel. Barn av foreldre som var utskrevet til tysk militærarbeid var det vanskeligere for å motsette seg påbudet. Etter ett år var det i hele landet totalt 600 elever i alderen 12-14 år som var innskrevet.²⁵

²³ Aartun & Aartun 2003: 107-108

²⁴ Aartun & Aartun 2003: 113-114

²⁵ Aartun & Aartun 2003: 119-121

Det at Norges Lærersamband var basert på førerprinsippet, at en sterk mann skulle lede ubestridt over andre, var med på at organisasjon umiddelbart fikk stor motstand. Lovene som ble innført om organisasjonen var sterkt udemokratiske siden lærere var pliktige til å stå som medlem. I de gamle lærerorganisasjonene hadde lederen blitt valgt av sine medlemmer, her ble lederen valgt av Quisling. Formelt sto Lærersambandet under Kirke- og Utdanningsdepartementet, ikke Nasjonal Samling, selv om det ikke var ministeren som valgte lederen. Derfor kan det ses på som en form for nasjonalsosialistisk partiorganisasjon. Lederen, Orvar Sæther, bestemte ikke bare hvem som skulle sitte i landsledelsen, men også organisasjonens lokale ledere. Siden Sæther fra før av var kjent for sine handlinger i forsøket om å irettesette de gamle lærerorganisasjonene og hans metoder bidro på å forsterke motstanden. Sannsynligvis hadde ikke motstanden vært like stor hvis ikke loven om ungdomstjenesten hadde blitt offentliggjort samme dag som organisasjonen ble stiftet.²⁶

NS-ungdomsfylking bestemte seg for å prøve seg på en ny vervkampanje i 1943 ved å bruke politimakt og innrulleringsskjema. Ministeren for Kirke- og Utdanningsdepartementet Ragnar Skancke motsatte seg derimot dette, ettersom gjennomføring hadde vist seg tidligere å være svært vanskelig og gitt han særdeles hodebry. Etter hvert som de fleste begynte å skjønne at Tyskland kom til å før eller siden tape krigen, var ikke de nasjonalsosialistiske ideene like forlokkende lengre. Av denne grunn var det flere av NS sine egne medlemmer som trakk sine egne barn ut av ungdomstjenesten slik at de skulle slippe å bli mobbet på skolen. Motstanden mot Nasjonal Samlings Ungdomsfylking hadde blitt ett stort problem for Quisling. Foreldre ville ikke ha den, lærerne nektet å undervise i nazi-ideologi og det var uenighet om dens gjennomførelse innenfor i partiet. Hans besluttet derfor utsette hele prosjektet.²⁷

Siden lærerne var sto fast i deres motstand forsøkte NS å utdanne helt ny gruppe lojale lærere. April 1941 satte de i gang gratis kurs som gjorde at man kunne skaffe seg lærerutdanning på bare tre måneder. Studenter ble advart om å bite på slike agn, og kursene ble aldri satt i gang. Skancke så for seg mønsterlærerskole som skulle drives fullstendig i etter nasjonalsosialistiske prinsipper. 15. august endret Kirke- og Utdanningsdepartement kravene for opptak i landets lærerutdanning. Kandidater skulle ikke lengre komme inn i utdanning basert på skolerresultater. Flere lærerskoler protesterte etter som det var i strid med

²⁶ Karcher 2018: 80-87

²⁷ Aartun & Aartun 2003: 121, 122, 124

lærerskoleloven og folkeskolens ånd. På høsten ved lærerskolen i Elverum ble 21 av 29 søker avvist fordi de ikke sympatiserte med Nasjonal Samling. Få mennesker tok snarveien til læreryrket. De som begynte hadde ingen forutsetning for å bli pedagoger, men det var heller ikke poenget med tiltaket. Presset fra lærermotstanden førte derimot til at samtlige lærerstudenter sluttet i sin utdanning. Studentene ble fikk vite at en slik utdanning var verdiløs ettersom den ikke fulgte skoleloven, og de kunne ikke få seg jobb etter krigen.²⁸

Ansvar for nazifiseringen av skolesektoren lå hovedsakelig hos den norske parten delen av okkupasjonsstyret. Før krigen hadde ikke partiet pådriver for endret skoleideologi eller pedagogikk. Selv om ungdommen var viktige for NS sine fremtidsvisjoner måtte skolepolitikken deres bygges opp fra grunnen av da de kom inn i maktposisjonen. De to fremste aktørene i dette, Orvar Sæther og minister Ragnar Skancke, hadde lite talent for arbeidet. Planen de skolepolitiske ideene de kom frem til manglet rammeplan og samkjørt strategi. Det overordnet målet var imidlertid klart. Omforming av skolen til en nasjonalsosialistisk skole som skulle være en av de viktigste søylene i folkefelleskapet. Prinsipper som autoritet, disiplin, karakterdannelse, avvisning av individualisme og forkastelse av demokratiske verdier skulle være fremtredende. Det første lojalitetskravet som ble sendt til lærerne november 1940 neppe et resultat av god og lang planlegging. Det skapte umiddelbart en konflikt med norske lærere. Generelt fikk ikke NS sine tiltak det ønskede resultat og provoserte heller til økt motstand blant lærere. Mangel an en overordnet strategi og mangel på effektiv konflikthåndtering førte til gjennomføring ineffektive og forhastede tiltak.²⁹

2.4 – Massearrestasjoner og avstraffelse av lærere

Orvar Sæther hadde fått nok av lærernes ulydighet og satt i gang med å dele ut strengere straffer. I løpet av de første dagene i mars gav han beskjed til fylkesførerene i NS at et fast bestemt antall lærere burde avsettes og gis straffarbeid. Truslene ble til virkelighet, og først ut var 96 lærere i Trondheim som ble sendt til arbeid på Ørlandet. Senere ville disse lærerne bli sendt til fangeleiren på Falstad.³⁰ Av 300 lærerne i Oslo som ble valgt ut til tvangsarbeid var det kun 65 som ble innkalt. Lærerne hadde fått vite at arbeidet hadde blitt godkjent av nazistene og bestemte seg derfor for å møte opp gå med på straffen. Alle de innkalte møtte presis opp 11. mars 1942 kl. 11.00 på Uranienborg skole. Politiet trudde ikke at lærerne

²⁸ Aartun & Aartun 2003: 77-79

²⁹ Karcher 2018: 211-214

³⁰ Aartun & Aartun 2003: 111-112

faktisk ville møte opp og planla å arrestere dem for å ikke adlyde innkallelsen. Det var ingen plan for hva lærerne skulle foreta seg på skolen og ble derfor sendt hjem igjen.³¹

Det var tydelig at Quisling og Terboven hadde samtaler om den problematiske situasjonen som hadde oppstått med den ulydige lærerstaben. Terboven mente at Quisling hadde mistet styringen og han måtte gå sterkere ut for å straffe dem. Det ble bestemt 1000 lærere, inkludert de 300 fra Oslo, skulle bli sendt til Nord-Norge for å utføre straffearbeid for å ha begått organisert motstand mot statsmaktene ved å melde seg ut av Norges Lærersamband.

Politidepartementet fikk ordre om å overlevere dem til tyske myndigheter så snart de kunne ta imot dem og navngitte lister fra fylkeslederne i Lærersambandet satt opp. Tidlig 20. mars 1942 rundt omkring i hele landet startet arrestasjonene. Aldri før hadde det skjedd en slik massearrestasjon i Norge der rett og lov fullstendig var satt til side.³²

Terboven holdt en rasende tale i Nasjonalteateret på arrestasjonsdagen.

«At jeg er beredt til å utføre denne min plikt med all nødvendighet hårdhet og beslutsomhet – det skulle man vel kunne gå ut fra allerede er bekjent. På grunn av anmodning fra ministerpresidenten har jeg hittil ikke gjort denne min plikt, men jeg nytter dette høvet til inntrengende å advare mot at man lar seg forlede av en liten klikk oppviglere til uoverlagte handlinger, likegyldig av hvilken art de er.»³³

Med ministerpresidenten sikter han til Vidkun Quisling. Terboven med dette mente at han ble tvunget til å gripe inn for å skape ro og orden siden NS og Quisling hadde feilet og at lærermotstanden truet det tyske militæret sine interesser.

Da skolene skulle starte opp igjen etter påsken ville Kirke- og Utdanningsdepartementet skaffe seg lister over de lærerne som hadde akseptert deres krav og skulle ut å undervise. Disse listene var ikke lange ettersom Lærerfronten, navnet gitt til den stadig mere samlede og organiserte motstanden, kun hadde fått økt støtte tross arrestasjonene. I Hetland kommune sine ni skoler hadde de til sammen én lærerinne.³⁴ Flere steder i landet startet skolen opp igjen som normalt i begynnelsen av mai uten at nazistene blandet seg inn. Andre steder kom ikke undervisningen i gang før på høsten og der samtlige lærere hadde blitt arrestert fikk de ikke begynt på før i januar 1943. Nasjonal samling hadde fått greie på enkeltpersoner gav

³¹ Aartun & Aartun 2003: 124

³² Aartun & Aartun 2003: 124-126

³³ Aartun & Aartun 2003: 126

³⁴ Aartun & Aartun 2003: 131

økonomisk støtte til lærerne som nektet å jobbe. Quisling lagde derfor mai 1942 en lov som skulle straffe de som understøttet «folke- og statsfiendtlig virksomhet» med fengsel og bøter.³⁵

NS var usikre på hvem som organiserte lærermotstanden. Quisling mistenkte at det var lærerne ved Stabekk kommunale høgere almenskole og 21. mai 1942 slo han til. Quisling selv, sammen med Kirke- og Utdanningsminister Ragnar Skancke og Politidepartementsminister Jonas Lie og 40 politimenn invaderte Jar skole. Elevene ble sendt hjem og alle lærerne ble samlet i et klasserom med stengte dører. Disse lærerne hadde gjenopptatt skolen som normalt etter brenselsferien og hadde lest opp en erklæring for elevene at de ikke var medlemmer av Lærersambandet. Quisling i sin tale gikk til angrep på England, jøder og bolsjeviker og mente at med å lese opp denne erklæringen var på lik linje med dem. Med gråtkvalt stemme kunngjorde han:

«Det er dere lærere som er skyld i at vi ikke har fått noe Riksting. Det er deres skyld at Norge i dag ikke er blitt et fritt og selvstendig rike. Det er dere som er skyld i at 15 unge nordmenn ble henrettet i går.»³⁶

Deretter ble de én etter én spurt om de hadde lest opp erklæringen. Alle bekreftet at det hadde de. Etter dette truet og forlangte Quisling at de skulle på stedet skrive under på en medlemskapserklæring. Alle nektet. Han tok igjen ordet med en ny tale hvor han sa at det var «ingen straff som er streng nok for det dere har gjort.» Politiet arrestere lærerne sammen en mengde andre lærere andre steder i kommunen og sendte dem til fengsling i Oslo. Her ble de sittende til de ble sluppet fri 23. november 1942. Etter dette nektet de fremdeles medlemskapet og som straff ble de oppsagt fra stillingene deres.³⁷

NS-lærerne fikk skriftlig instruks om at de skulle spionere på deres kollegier og angi de som motsatte seg nazistene. Dette var ikke noe nytt ettersom dette var noe flere av dem hadde gjort fra starten av. Disse angivelsene førte til samtlige arrestasjoner flere steder i landet.³⁸

Hva som skulle gjøres med lærere som hadde blitt sendt til straffearbeid i Nord-Norge når de returnerte var neste spørsmål. Noe de begynte å gjøre gruppevis fra høsten av. Sæther utalte i et brev til Quisling at han mente at alle skulle få sparken, så kan heller skolene ta inn igjen de

³⁵ Aartun & Aartun 2003: 141-142

³⁶ Aartun & Aartun 2003: 142-143

³⁷ Aartun & Aartun 2003: 143

³⁸ Aartun & Aartun 2003: 143-144

som ønskes. De første som returnerte var lærere som hadde skrevet under på medlemskap i Norges Lærersamband. Flere steder kunne lærerne vende tilbake til sin arbeidsplass uten krav om medlemskap siden deres medlemskap egentlig fra starten av var obligatorisk, og lærerne var medlemmer av lov. Presset for å få lærere til å erklære sitt medlemskap gikk gradvis over i løpet av slutten av 1942 ettersom NS følte det var nytteløst. I løpet av rettsoppgjøret mot Skancke kom det frem at 406 lærere ble sagt opp under okkupasjonsstyret, rundt 4% av den totale norske lærerstaben. Mange ble også kastet ut av sine kommunale hjem som tilhørte jobben.³⁹

Realiteten var at det var tyskerne og Reichkommisaren som bestemte når de arresterte lærerne skulle bli sluppet fri. Men unntak av dem som ble ansett som de verste bråkmakerne blant dem, var lærerne som hadde blitt sendt nordover løslatt før 1942 var omme og de fleste fortsatte i sin gamle stilling.⁴⁰ Selv om NS skjønnte at kampen om å nazifisere skolen og med den vinne over den norske ungdommen var en tapende sak var ikke striden fullstendig over før krigen var slutt. NS-lærere fortsatte å angi lærere de mente motkjempet nazistene, ofte lærere som allerede hadde sittet i fengsel og det var ikke uvanlig at de ble mistet sin stilling, og enkelte arrester, som følge av dette. Derimot grunnet den store lærermangelen var det ofte at angivelsene ble ignorert av departementet. Flere lærere ble arrestert grunnet annet illegalt arbeid de bedrev.⁴¹

I det avsluttende møtet for lærerfronten etter krigen 30. juli 1945 ble det pratet om deres hjelpekasse og hvor stor betydning den hadde hatt for å opprettholde motstanden. Helt fra 1940 hadde lærere bidratt 2% av sin grunnlønn, økt til 5% etter konflikten om Lærersambandet var over. Privatpersoner hadde også bidratt i tillegg til at de hadde fått store pengesummer fra den avsatte regjeringen som befant seg i London i krigsårene. Ved fredsslutningen var det 600 000 kroner i hjelpekassen. Et beløp som ville øke etter at tilbakeholdt lønn ble utbetalt. På møtet ble det vedtatt at pengene skulle gå til lærerfamilier som hadde mistet sin familieforsørger under krigen og lærere som hadde blitt syke. Resterende beløp skal settes i fond og deres renter skulle benyttes som æreslønn, utdanning og andre tilskudd som gagnet den norske lærerstaben. 400 kroner hver ble tildelt lærerne som hadde bedrevet straffearbeid i Kirkenes, som kompensasjon for ekstra slitasje på klær.⁴²

³⁹ Aartun & Aartun 2003: 146, 149

⁴⁰ Aartun & Aartun 2003: 149-150

⁴¹ Aartun & Aartun 2003: 153

⁴² Aartun & Aartun 2003: 158

Bakgrunnen til den nazistiske skolepolitikken i Norge må ses i lys av Nasjonal samling sitt ønske om å få kontroll over skolesektoren så fort som mulig. De mislykkes av flere grunner. De sto ovenfor en sektor med stort motstandspotensiale og mulighet til å skape samlede protester. Lærerstanden fungerte som en viktig pådriver under demokratiseringsprosessen på slutten av 1800-tallet. Nazifiseringsforsøkene som ble rettet mot skole støtte derfor på en yrkesgruppe med sterk demokratisk overbevisning hvor man kunne regne med stor ideologisk motstand.⁴³ I litteratur som omhandler den norske lærerstanden blir det ofte poengtert at lærernes gruppesamhold kom fra å ha stor homogenitet og felles identitetsforståelse. Det at lærere betraktet utbygging og bevaring av norske demokratiprojektet som en av sine viktigste funksjoner var en viktig forutsetning for motstanden. Patriotisme spilte også en viktig rolle. Dette kommer frem ved at de fleste slagordene til lærerfronten omtalte kampen for demokratiet og motstand mot nazismen, som de anså som to sider av samme sak. Lærerstriden ble frontet som en samvittighetssak. Som barneoppdrager hadde lærere, ifølge sin egen selvforståelse, en plikt ovenfor den norske befolkning som inkluderte at ungdommen skulle ha mulighet til fri utfoldelse. Formidling av kunnskap var viktig, men ikke så viktig som å lære elevene sannhet og rettferdighet. Av denne grunn kunne de ikke være medlemmer av Lærersambandet eller undervise stoff som stridde imot deres samvittighet. Det var viktig for lærerne å understreke at de ikke nektet å utføre sitt yrke, spesielt da ryktene som streik gikk rundt. Tvert imot ønsket de å fortsette i sine stillinger så lenge de ikke ble hindret i det. Det å undervise og det å være medlemmer av Lærersambandet var to ting som ikke kunne foregå samtidig.⁴⁴

2.5 – Behandling av arresterte lærerne

Den nylige arresterte Olav Hoprekstad, sammen med andre lærere fra Bergensområdet, hadde oppstilling på en skoleplass palmesøndag 29. mars 1942. En etter en ble de oppropt av en NS og tyske politimenn. De fikk 5 minutter til å løpe opp på rommet, pakke sammen og stille seg tilbake i rekken. Hvis de ikke greide dette, ville de bli skutt, ble de fortalt. «Verdamnte Schweinepelze!», jævla griseskinn, ropte tyskerne etter dem. Utenfor skolen sto det flere store biler. Blant bilene hadde det dannet seg en folkegruppe på et par hundre mennesker som så på lærerne gjennom et gjerde. Mange av dem var ektefeller og barn lærerne. En av dem fikk øye på sin datter og vinket og skulle til å si noen ord til henne, men ble raskt avbrutt av et slag til ansiktet. En mann i flokken utbrøt: «La oss rope hurra for lærerne!». Det gjorde de, etterfulgt

⁴³ Karcher 2018: 138-139

⁴⁴ Karcher 2018: 164-167

av allsang av «Ja, vi elsker». NS-politimenn gikk dermed løs på folkegruppen med køller for å jage dem bort.⁴⁵

Lærerne ble kjørt til togstasjonen i Bergen hvor de ble plassert i vogner som tok dem videre til Oslo. De ankom dagen etter og ble eskortert til Grini fangeleir. Her tok tyske SS-soldater tok fra dem pass, bøker, papir og penger. Dermed ble de vist bort til en stor bilgarasje med køyesenger i fem høyder. Her skulle 190 mennesker bo sammen. Ute var det 25 kuldegrader og garasjen hadde ingen oppvarming. Mange hadde ikke votter og frøs til de ble blå på hendene. Det var forbud mot å varme hendene sine i lommene. Ansiktsslag og utskjelling var dagligdags. Mat var det klokken 15 og klokken 22. «Stormsuppe» kalte fangene maten, poteter, risengryn og noen fleskebiter slengt sammen i en gryte. De spiste i grupper og måtte forbli stående under måltidet. Gikk det for seint med spisinga ble de utskjelt.⁴⁶

Arresterte lærere fra hele fra store deler av landet ble samlet sammen på Grini. De kom ikke til å være her spesielt lenge. Lærerne ble ført til Lysaker stasjon og ble presset inn i kuvogner. 50 i hver vogn. Ved hver stasjon de ankom på ferden nordover hørte de rop fra skolebarn og voksne som hadde møtt opp som ville hilse på dem. Men ingen av partene kunne se hverandre så lærerne startet å synge. Time etter time satt de og sang i de kalde og mørke vognene. Klokken 5 på morgenen ankom de Jørstadmoen leir og ble dyttet inn i brakker. Behandlingen her kom ikke til å bli noe bedre enn på Grini. De hadde en 10 timers arbeidsdag med veldig lite mat. 2 brødkiver til frokost og kvelds og en tallerken utvannet suppe til middag. Skulle de ha drikkevann måtte de tine snø i mugger. Vaktene var på dem hele tiden for å lete etter den miste ting de kunne bruke som unnskyldning til å videre avstraffe fangene. Snøen frøs om natten og tinte på dagen. De tyske fangevokterne fikk lærerne til å ha gymnastikk i snøslapset. De måtte kaste seg ned på magen, rulle rundt og ligge på ryggen å sparke med bena. Arbeid var å bære på snø. Frem og tilbake, dag etter dag mens vaktene ropte skjellsord til dem. Hensikten med torturen var å få lærerne til å bli motløse og viljeløse.⁴⁷

Lærerne hadde fått mulighet til å bli sluppet fri flere ganger hvis de bare skrev under på medlemskap i Norges Lærersamband. Før de ble sendt til Grini, på Grini og 2 ganger her på Jørstadmoen. Av de 688 som ble sendt til Jørstadmoen var det mellom 20 og 30 som falt fra på denne måten. De som svarte nei, ble straffet med hard gymnastikk i snøen.⁴⁸

⁴⁵ Hoprekstad 1946: 64-65

⁴⁶ Hoprekstad 1946: 66-68

⁴⁷ Hoprekstad 1946: 72-75

⁴⁸ Hoprekstad 1946: 76

11. april fikk 499 lærere beskjed om å gjøre seg klar til å dra fra leiren. Igjen ble de dyttet inn i kuvogner. Det var ikke toalett og flere hadde blitt sjuke av behandlingen så de ikke klarte å holde seg. Toget stoppet i 15 minutter på Dombås, lærerne fikk ikke gå ut. En lærerfrue løp langs vognene og ropte på mannen sin, men ble jaget bort. Tyskerne gikk inn på stasjonen for å spise varm mat. Kvelden 12. april ankom de sultene, tørste og stivfrysende lærerne Trondheim. De ble oppstilt på langs havnen og marsjert til dampskipet «Skjerstad». I båten som skulle rolle 250 gikk 499 lærere og 50 tyskere om bord. En mann fikk slag under påstigningen og ble sendt til sykehus. Alle deler av skipet, som skulle legge til kais denne natten, var fylt av mennesker. Verst var det for dem i det nederste lasterommet som stod i vann opp til anklene. Dagen etter gikk en overlege med NS-merke fra sykehus i byen om bord. Han ble forferdet av tilstanden til lærerne på skuten. De neste dagene ble syke lærere undersøkt, gitt medisiner og enkelte ble det meldt at var for dårlige til å kunne foreta seg noe som helst arbeid lengre nord. Natt til 15. april kjørte skipet ut av havn og begynte på den lange ferden nordover langs kysten og var ikke fremm i Kirkenes før 28. april, hvor de etter 17 dager med dårlige vilkår om bord på båten begynte på den én mils lange ferden til fangeleiren.⁴⁹

Lærerne kom til slutt frem ved en mengde brakker ute i skogen der de skulle bo. Til deres store lettelse viste det seg at Kirkenesleiren ikke ville være like ille som Grini eller Jørstadmoen. Leiren hadde ikke piggråd rundt seg. De fikk betraktelig bedre mat, med både kaffe og dansk meierismør og fikk for første gang på lenge sove på halmmadrasser. «Harftlige», ansvarlige, kalte tyskerne dem, ikke fanger. De var underlagt Wehrmacht nå, ikke SS eller NS. Lærerne vikk holde seg i ro i tre dager før de ble satt i arbeid. 3. mai var det oppstilling i leiren. 400 av dem skulles sendes til Kirkenes, hvor de ble værende i 2 måneder, for å arbeide og resten skulle bli igjen. Kirkenesfarerne ble straks satt i arbeid. De jobbet i 3 skift hele døgnet rundt. Mye av jobben deres var å lose varer ut av skip som kom inn til kaia. Alt fra forsyninger av mat og tobakk til biler, kanoner, krigsvogner, bensinfat og bomber bæres. Det var tungt arbeid og farlig arbeid og de hadde mange ulykker og skader. Den første dagen de ble satt i arbeid skjedde det noe lærerne aldri kom til å glemme. Russiske krigsfanger gav dem maten sin. Dette satte i gang et vennskap mellom de to gruppene som kom til å vare så lenge de var der. De gav dem tips om hvordan de skulle bruke øynene og ikke arbeide så hardt når det ikke var vakter i nærheten, samt hvordan de kunne stjele mat fra

⁴⁹ Hoprekstad 1946: 82-84, 96

lagrene uten at det skulle merkes.⁵⁰ Lærerne fikk også mye hjelp av nordmennene i Kirkenes. De klarte å smugle inn til dem brev, telegrammer, pakker, godbiter og andre ting de hadde bruk for. Slik offervilje skulle man lete lenge etter.⁵¹

Samholdet og kameratskapet blant fangene var sterkt. Etter Hoprekstads egne ord: «Dei var ein norsk koloni, alle frå same yrke, under framad valdsmakt, innanfor piggråd og våpenvakter, men hadde sitt indre sjølvstyre og var fastare samansveiste enn nordmenn utanfor. Hå lærarane i Kirkenes fanst det ikke NS-menn, ikkje spionar eller stripute. Det gjorde flokken sterk og fast.» Det var en sterk religiøs stemning blant lærerne, hver kveld holdt de andaktsstund med bønn og salmer.⁵²

11. mai kom det en det et skip til kais med flere arresterte lærere. Mange av dem var eldre, opp mot 60 år. De ble sendt til leiren, hvor de utslitt ble tatt imot av de hadde blitt værende der. 24. juni dro de 400 Kirkeneslærere også tilbake dit.⁵³ 10. august fikk alle fangene, nå 650, at de skulle til et lagerbygg Elvenes noen kilometer fra leiren. Inn kom minister Sverre Riisnæs som skulle tale til lærerne. Han var etterfulgt av en gruppe hirdmenn (NS-lojalister) og noen tyske offiserer. Han tørket svette, snakket i variert temp og var tydelig veldig nervøs. Det så ut som han var beruset. Talen gav ikke mye mening for de som faktisk klarte å høre hva sa. Det var snakk om Russland og England, de store dydene NS-partiet utførte og trusler som skulle skremme lærerne til være med på «den nye tiden». I salen var det dundrende stille, alle bare satt å så på han, Som en «naturmakt som ikke var til å rykke på». Etterpå spurte en tysk offiser en av lærerne hva som konklusjonen av talen ble. «Nei, det kunne ikke finne», svarte læreren. Nei det kunne ikke han heller svarte offiseren, og så lo han. Snakke om noen hjemferd var det hvert fall ikke.⁵⁴

Senere i august kom det en tysker til leiren og begynte å lese opp en liste. De som var over 55 år gamle og de som syke skulle få reise hjem, 160 totalt. Før dette skulle de underskrive en erklæring, her oversatt fra tysk. «Jeg erklærer herved min inntreden i Lærersambandet og forplikter meg etter endt rekonvalesens å oppta skoletjenesten etter gjeldene bestemmelser.» Skulle de nå skrive under? De hadde fått greie på endringene som hadde blitt gjort tidligere på året der Kirke- og Utdanningsdepartement hadde erklært at lærere skulle møte opp på sine skoler uansett om de hadde underskrevet på medlemskap eller ikke. Det hadde også blitt gitt

⁵⁰ Hoprekstad 1946: 107-114

⁵¹ Hoprekstad 1946: 117-118

⁵² Hoprekstad 1946: 117,122

⁵³ Hoprekstad 1946: 119

⁵⁴ Hoprekstad 1946: 126-127

ut en rettledning fra Statspolitiet om at lærere som sitter arrestert for å ha meldt seg ut av Lærersambandet skulle slippes fri og få anledning til å møte ved sin skole. De også uten å underskrive noe som helst. Verken NS eller departementet var nevnt i erklæringen, det var det tyske militæret som ville ha underskriften. Lærerne var i tvil. Underskrift i fangenskap var i rettslig det samme som underskrift som frie menn. Når de kom hjem ville de fortsette ville de fortsette motstanden, underskrift eller ikke. Tenk på alt de kunne gjøre hvis de var frie. Mange var syke i kropp og sjel og kom ikke til å holde ut over vinteren i mørket og kulden med slavearbeid. Med stort flertall med seg bestemte lærerne seg at de skulle skrive under og 29. august reiste den første gruppen hjemover. Fire uker senere fikk de neste 106 reise og den siste hjemreisen med de gjenstående 360 satt i gang 4. november 1942.⁵⁵

Dette er kun en særdeles nedkortet fortelling om hva som foregikk med en av gruppene av alle lærere som ble fengslet. Historien har i ettertid gitt disse lærerne «Kirkenesfarerne». Andre lærere satt fengslet i andre konsentrasjons- og arbeidsleirer og fengsler forskjellige steder i landet.

2.6 – Hvilken betydning hadde motstanden?

Det kommer tydelig frem i boken til Olav Hoprekstad hvor viktig han mente lærernes motstandskamp var. Det er ikke overaskende ettersom striden var så nær hans hjerte og person og at hans selv var en del av den. I siste avsnitt i boken sin skriver han om kapitulasjonen 8. mai 1945: «Lærerstriden var ende. Heile det norske folket visste at denne striden hadde skapt større motstandsvilje og styrkt motstandsevna hjå folket, var glad for sigeren som var vunnen, og overlag takksame for det mod og det uthald som lærarane hadde synt.»⁵⁶ Som tidligere nevnt er boken skrevet veldig kort tid etter hendelsene den omtaler. Dette har sine fordeler og ulemper når det gjelder objektivitet og overordnede sammenheng. Det er vanskelig å ikke heie på og føle med lærerne når man leser om urettferdighetene de ble utsatt for og lidelsene de gikk gjennom som om de krigshelter. Noe som nok mange mente, og fortsatt mener, at de var. Aartun & Aartun, en betraktelig nyere bok, inkluderer en passasje som priser lærernes kamp. «Ingen yrkesgruppe hadde ytt så mye.»⁵⁷

Diskusjoner hvor man vurderer betydningen av en hendelse eller et arbeid i etterkant er generelt vanskelige ettersom ofte er subjektivt ha man velger å vektlegge. Det er vanskelig å tenke seg at hvis lærerne umiddelbart hadde gått med på alle krav fra tyskerne og NS ville

⁵⁵ Hoprekstad 1946: 140-142, 144, 172

⁵⁶ Hoprekstad 1946: 285

⁵⁷ Aartun & Aartun 2003: 158

hele den norske ungdommen blitt fullstendig nazifisert og blitt med i Nasjonal Samlings Ungdomsfylking. Og kanskje vervet seg til å sloss på østfronten og vunnet krigen for Hitler. For å sette det veldig på spissen. Historien er sjeldent så simpel. Lærerne var langt fra de eneste som stilte seg opp mot okkupasjonsmaktene. Gjør dette striden ubetydelig? Nei, selvfølgelig ikke. Lærerstriden hadde definitivt en påvirkning på utviklingen i det okkuperte Norge. At NS ikke var i stand til å gjennomføre sine planer om Ungdomsfylkingen blir vurdert som en av deres store nederlag. Lærerne klarte uten tvil å hindre at mange ungdommer ble utsatt for og opplært i like mye nazistisk ideologi som de ble. Som følger av dette kan man regne med at færre ble overbevist av den og blitt til nazister. Hvis landet i mye større grad hadde blitt fylt opp av unge mennesker med nazistiske holdninger ville det vært problematisk lenge etter krigen var omme.

Det er lettere å gjøre motstand hvis man ser at andre gjør det samme, hvis man vet at man har støtte i sine handlinger. Lærere, på grunnlag av deres yrke, kjenner og har gjerne kontakt med mange mennesker i sitt nærmiljø, spesielt foreldre. Dette gir dem en viss påvirkningskraft. Hoprekstad og Aartun & Aartun har flere eksempler på at lærere påvirker og organiserer andre mennesker til motstand. Kroneksempelen på dette er da det ble sendt ut beskjed til samtlige av Norges foreldre om hvilke planer NS hadde for deres barn, og de hundretusenvis av protestbrevene som etterfulgte. Boken til Grimnes, en bok som ikke spesielt omhandler lærerstriden, understreker viktigheten den hadde: «Det som gjorde læreraksjonen særlig viktig, var følelsen av at den som hjalp lærere, ikke bare hjalp dem og heller ikke bare deltok i forsvaret av ungdomsoppdragelsen, men medvirket i helt samfunns motstand mot NS-staten.»⁵⁸ Videre blir det beskrevet at det var denne kollektive motstanden som vakte størst oppsikt og hadde sterkest innvirkningen på den alminnelige opinionen våren 1942.

De ulike makthaverne i Norge hadde forskjellige prioriteringer for hvordan det okkuperte Norge skulles styres. For Nasjonal Samling og Quisling var det viktig å få støttes til deres sak, ideologi og politiske parti. Ved å nazifisere folket og skape medhold til sin regjering ville Quisling legitimere sitt styre. I sin tale foran lærerne på skolen i Stabekk anklager han dem for at det er deres skyld at Norge ikke kom til å klare å bli et fritt og selvstendig land. Med dette kan man anta at han til siktet at desto mere vellykket hans styre var, ville føre til at det var mindre nødvendig med inngrep fra Reichskommisaren. Tyskere var mest interessert i at ro og orden ble beholdt i landet, slik at Wehrmacht kunne bedrive sine operasjoner uten å bli

⁵⁸ Grimnes 2018: 340

forstyrret. Ettersom lærermotstanden førte til mye uro og avbrudd i befolkningens ble det hensiktsmessig for dem å gripe inn og i tilfeller moderere planene til NS. Men motstand måtte bli slått ned på, tyskerne var ikke redd for å gripe inn med makt når det ble nødvendig, som blir sett med den store massearrestasjonen våren 1942.

Den norske læreren Helga Stenes jobbet som lektor i det nasjonalsosialistiske fra 1935-1937. Hennes beretninger om hvordan nazifiseringen i Tyskland foregikk i samarbeid med skolen er hensiktsmessig å vurdere for å se på betydningen av den norske motstanden. De tyske barna ble i stor grad tatt bort fra foreldre ettersom mesteparten av oppdragelsen ble utført av nazistiske institusjoner. De ble misbrukt og gjort om til medløpere som skulle tyste og overvise sine foreldre om den nazistiske ideologien. Deres tro og overbevisning sterk, «Det er en naiv illusjon at barn i 10 års-alderen alene kan stå imot en dyktig propaganda.» forteller Stene om de tyske tilstandene. I et skrekkeeksempel legger ho ut om hvordan dagen til den tyske ungdommen så ut: De står opp og drar på skolen hvor de leser nazistiske lærebøker fylt av propaganda. Historiebøkene gir en fordreid og gal fremstilling av fakta. Etter skolen drar de streks hjem og spiser før de skal ut å møte opp i sin hirdavdeling i Hitlerjugend, hvor den virkelige oppdragelsen blir utført. De kommer hjem, gjør lekser og går stuptrøtt til sengs. Alle søndager og ferier blir organisert og barna må være med. Foreldrene får rett og slett ikke tid til å påvirke barna deres.⁵⁹ Ut fra denne skildringen er det tydelig at Stenes fryktet hva som kunne skjedd i Norge. Hun var del av lærermotstanden selv og informerte andre lærere om tilstandene hun hadde sett i Tyskland. Med dette var hun med å understreke betydningen av motstanden de utførte.

3.0 – Oppsummering og konklusjon

Denne oppgaven har undersøkt motstand de fleste norske utførte mot Nasjonal Samling under andre verdenskrig i tillegg til konsekvensene det førte til. Det har blitt benyttet et utvalg nyere historiebøker om tema sammen med en bok skrevet rett etter krigen av en av lærerne som selv var innblandet i hendelsene. Etableringen av okkupasjonsstyret er med for å skape overblikk. Analyse har fokusert på Nasjonal Samling overtakelse av lærerforeningen og dannelsen av Norges Lærersamband. Den forsøkte etableringen av ungdomstjenesten i Nasjonal Samling Ungdomsfylking er spesielt viktig og var det lærerne protesterte sterkest mot. Konsekvensene, fengsling, tortur og straffarbeid er med for å understreke hvor langt de var villige til å gå i deres protest og hvor viktig lærere selv syntes deres kamp var. Nasjonal Samling sin hensikt

⁵⁹ Karcher 2018: 168-169

med den nye skolepolitikken var å nazifisere landets ungdom og med det skaffe støtt og legitimere sitt styre og spre deres egen ideologi. Oppgaven ser kun på et utvalg viktige hendelser i striden og derfor danner den ikke et fullstendig bilde av situasjon, men et representativt blick på tema den omtaler.

I starten av teksten blir det satt opp to forskningsspørsmål som skulle undersøkes i løpet av oppgaven. Hvilke konklusjoner kan på dem kan trekkes ut fra oppgaven?

Alle kilder oppgaven har sett på har gjentatte ganger uttrykt og poengtert hvor stor betydning lærerstriden hadde for det okkuperte Norge. Ikke bare på grunn av målene som striden hadde satt for seg selv, men også for hvordan den var med å spre motstand til store deler av befolkningen. Lærere flest hadde gode kontaktnettverk, ble ofte sett opp til av folk flest og de hadde derfor store innvirkning på sitt nærmiljø. Dette blir vist av foreldreprotesten.

For Nasjonal Samling var det helt nødvendig å nazifisere den norske befolkningen. Uten folket på sin side var det ikke håp om å kunne legitimere deres styre som var plassert der av de tyske okkupantene. Nasjonal Samlings Ungdomsfylking, tvungen tjeneste og oppdragelse i nazistisk ideologi for all ungdom skulle bli deres sterkeste verktøy for å utføre dette. For å kunne iverksette dette måtte han ha et fungerende samarbeid med lærerne. For lærere var dette sterkt i strid med deres samvittighet grunnet siden de så på seg selv som demokratiserende mandat. Quisling selv anklaget lærerne for å ha ødelagt hans plan for å styre Norge. Norges Lærersamband, organisasjonen som skulle få kontroll på lærerne og være en del Rikstinget, ble en fiasko og Nasjonal Samling sitt nederlag mot lærerfronten blir betegnet som et av partiet største nederlag under sitt styre.

Kildeliste

Grimnes, O. K. (2018) *Norge under andre verdenskrig 1939-1945* Oslo: Aschehoug

Hoprekstad, O. (1946) *Fra lærerstriden* Bergen: A/S J. W Eides Forlag

Karcher, N. (2018) *Kampen om skolen – nazifisering og lærernes motstand i det okkuperte Norge* Oslo: Dreyers Forlag

Aartun, L. B. & Aartun, S. (2003) *Motstandskampen i skolene 1940-1942 – lærerstriden mot nazifiseringen* Oslo: Orion

